

part of the RSFSR): extended abstract of Cand. Sci. (History). Volgograd (in Rus.)

14. Romanyuk, N. Y. (2012). *Rural Entrepreneurs and Entrepreneurship: 1861 – 1914 (based on materials from Kyiv, Podolia and Volyn provinces)*. Zhytomyr: Polissya (in Ukr.)

15. Kryzhanovskiy, O. P. (1992). *Church in the socio-economic development of Right-Bank of the Ukraine in the XVIII – first half of the XIX century: extended abstract of Cand. Sci. (History)*. Kyiv (in Rus.)

16. Kryzhanivsky, O. P. (1991). *The Church in the socio-economic development of the Right-Bank of Ukraine (XVIII – first half of the XIX century)*. Kyiv: Higher school (in Ukr.)

17. Verth, P., Mishakova N., Dolbilov M., Zueva E. and all; translation Dolbilov M. (2012). *Orthodoxy, Non-Orthodoxy, Another faith. Essays on the history of religious diversity of the Russian Empire; trans. with english.* – Moscow: New literary review (in Rus.)

18. Malinovsky, L. V. (1967). *German village in Siberia during the period of socialist construction (1925 – 1936): extended abstract of Cand. Sci. (History)*. Tomsk (in Rus.)

19. Malinovsky, L. V. (1986). *Social and economic life of the German colonial village in southern Russia (1762 – 1917): extended abstract of Cand. Sci. (History)*. Leningrad (in Rus.)

20. Malinovsky, L. V. (2010). *Social and economic history of German colonists in Southern Russia (1762 – 1917)*. Barnaul: Altay (in Rus.)

V. Orlov

THE NON-ORTHODOX CHRISTIAN ASSOCIATIONS IN UKRAINIAN VILLAGE IN THE 19 – FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY: HISTORIOGRAPHIC ASPECT

The history of so-called non-Orthodox Christian unions is ambiguous. The non-Orthodox religious communities were not purely urban phenomena, unlike the newest religious groups of the second half of the 20th century. For example, separate settlements of Mennonite colonists in the south of Ukraine were originally formed precisely as agrarian enclaves. Therefore, the problem of land allocation, rational land use, land ownership, land transfer to the inheritance remained important issues for the non-Orthodox population.

Activities of non-Orthodox Christian associations on Ukrainian lands were investigated during the 19 – early 21 centuries. The scientific interest in the study of non-Orthodox Christian churches and the comprehensive analysis of the problem has been acquired at the present stage of the development of historical science.

The confessional phenomenon of non-Orthodox Christian communities is composed and heterogeneous. According to the Russian imperial legislation, non-Orthodox communities were identified with representatives of Catholicism (Roman Catholic Church, Greek-Uniate) and four «permissible» Protestant denominations (Reformed, Lutherans, Baptists and Mennonites). Legislation was corrected during the 19th century, and the last denomination, which was granted permission for legal existence, was Baptists in the first half of the 1880s. Also the Armenian Catholic Church belonged to non-Orthodox Christian associations in the Russian Empire.

We can state that the active study of historical works on non-Orthodox Christian associations in the Ukrainian village during of the 19th – the first third of the 20th century remains justified.

Key words: non-Orthodox communities, historiography, Catholicism, Mennonite, Protestant denominations, village, Ukrainian lands, Christian associations.

УДК 94(470+571)-054.73 «185/189»

З. В. Священко

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та методик навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.*

У статті проаналізовано переселенську політику російського царизму наприкінці XIX – початку XX ст. Охарактеризовано основні законодавчі акти, які стосувалися переселень та наслідки їх появи. Зроблено висновок про те, що правила про переселення узгоджували два вектори внутрішньої політики держави: переселенський та аграрний. Попри наявність окремих недоліків, притаманних законодавчим актам про переселення, вони стали підґрунтям для Століпінських аграрних перетворень. З іншого боку, політику переселення не можна повною мірою, визнати як соціально орієнтований, бездоганий проект, оскільки самовільні селяни-переселенці не отримували державної фінансової підтримки та встановлювався тотальний контроль держави за переселенськими процесами.

Ключові слова: аграрне питання, Російська імперія, переселення, переселенське законодавство, селянство.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX століття був позначений активним пошуком з боку державної влади шляхів виходу з кризового стану аграрного сектору економіки країни, у яке він потрапив через сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів. Особлива увага була приділена вдосконаленню і систематизації переселенського законодавства. Останнє на думку його авторів повинно було впорядкувати міграційні процеси в країні, що набирали розмаху після звільнення колишніх поміщицьких селян із кріпосної залежності. З одного боку, потреби економічного розвитку країни вимагали таких законів, які б забезпечували безперешкодне переміщення по усій території країни робочої сили, з іншого – консервативне дворянство, представники якого були найближчим оточенням царя, намагалися всьляк обмежувати відтік дешевої робочої сили з села у промислові центри та на малозаселені землі окраїн імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процесам переселення та переселенській політиці Російської імперії початку XX ст. присвячено ряд досліджень. Серед них слід відзначити праці В. Кабузана [1], А. Кауфмана [2], В. Степиніна [3], Д. Селіхова [4], Г. Шмелева [5], М. Якименко [6], І. Ямзіна [7], А. Яхонтова [8] та ін. Але загалом запропоновану тему вважаємо відкритою та такою, що потребує подальшого дослідження.

Мета. Автор запропонованої публікації ставить за мету дослідити переселенську політику російського царизму в другій половині XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Демографічний вибух, який спостерігався у зазначений період, обумовив швидке зростання кількості селянського

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Селянство України за умов суспільно-політичних потрясінь та соціально-економічних трансформацій першої третини XX ст.» (номер державної реєстрації 0115U000636).

населення. При цьому існуючих темпів урбанізації було недостатньо для того, щоб зупинити процес аграрного перенаселення в ряді регіонів імперії.

Проте, в Росії існували і малозаселені зауральські терени. Згідно з переписом 1897 р. у Сибіру та на Далекому Сході мешкало лише 5,8 млн. осіб [9, 354]. Порівняно малозаселеною залишалась і територія сучасного Казахстану. Найдалекоглядніші державні діячі Росії наполягали на форсованій колонізації цих територій лояльним населенням.

Ще 8 квітня 1843 р. Сенатом були затверджені «Додаткові правила про переселення малоземельних державних поселенців в багатоземельні місця». Згідно з цими правилами селянам, які прибули на «місце нового проштотування», видавали безоплатну позичку в розмірі 20 руб. сріблом, безкоштовно «будівельний ліс 100 коренів», необхідну кількість дров'яного лісу, насінневого матеріалу, а також землеробські знаряддя та тяглова худоба. Селянським господарствам надавалися земельні ділянки по 15 десятин на одного члена сім'ї, звільнення на 8 років від сплати податків і повинностей. Крім цього – чоловіків звільняли від трьох рекрутських наборів. Правила зіграли велику роль в освоєнні Сибіру. До них велика частина переселенців відправлялася за Урал в якості засланців або каторжників [10].

10 червня 1881 р. урядом були створені «Тимчасові правила для переселення», положення яких дещо покращували становище бажаючих переселитися. Тепер переселенці могли не пред'являти у містах виходу дозвіл на переселення до інших общин, не сплачувати земські та державні податкові борги. Але фактично за цими правилами, які діяли до 1889 р., задоволено було лише 975 клопотань, в той час як щорічно самовільно переселялося до 60 тис. осіб [11, 226].

1 червня 1882 р. з метою прискорення заселення Південно-Усурійського краю були прийняті спеціальні правила про переселення туди за рахунок казни щороку по 250 селянських родин, використовуючи для цього морський шлях від Одеси до Владивостока. У 1880 – 1890-х рр., крім казеннокоштного, здійснювалось і переселення селян на Далекий Схід за власні кошти. Заохочували до цього «Правила для поселення росіян та іноземців в Амурській і Приморській областях» від 26 березня 1861 р., які з деякими уточненнями і доповненнями залишалися чинними до 1901 р. Згідно з ними переселенці назавжди звільнялися від подушного податку і тільки після двадцятирічного строку зобов'язані були платити поземельний податок. Крім того, чоловіки звільнялися від рекрутської повинності протягом 10 наборів. Також новосели діставали змогу володіти наданим їм у користування земельним наділом довічно або придбати його у приватну власність. За наявності групи поселенців з 15 родин селяни одержували суцільний масив землі з розрахунку не більше 100 десятин на кожного домогосподаря.

В 1886 р. до закону були внесені чергові зміни, відповідно до яких новосели повністю звільнялися від сплати недоїмок за податки і викупні платежі, а кожна сім'я мала право на 600 руб. позики з умовою повернення її протягом 33 років. Однак, вже через кілька років розмір позики було зменшено до 300 руб. і отримати її міг лише той, хто доведе гостру потребу в ній [2, 145].

Найзначимішим став указ від 13 червня 1889 р. «Про добровільне переселення сільських обивателів і мешчан на казенні землі» (Повна назва закону: «О добровольном переселении сельских обывателей и мешчан на казенные земли и о порядке перечисления лиц означенных сословий, переселенных в прежнее время» [12], а саме у Тобольську й Томську губернії, Семиріченську, Акмолінську та Семипалатинську області. Згідно з цим законом, селяни могли переселятися лише за дозволом міністерств внутрішніх справ та державних магистратур, які визначали наявність вільних ділянок і зставляли їх з проханнями переселенців, які ті подавали губернаторам. Земля надавалася в постійне користування, про що вказувалося у відповідному земельному акті, де зазначалося також її межі і порядок сплати коштів за користування нею. Наділи не відбиралися та не обкладалися непомірними зборами. Перші три роки селяни повністю звільнялися від державного оподаткування й орендних платежів, наступні три роки сплачувалася лише половина їх встановлених розмірів. До того ж, запроваджувалася відстрочка переселенцям від військової повинності на три роки. Мігранти мали право на кредит для закупівлі продуктів і посівного насіння.

Цей закон постійно доповнювався інструкціями Переселенського управління, яке діяло з 1896 р. при Міністерстві внутрішніх справ і уточнювало та спрямовувало селянські потоки шляхом формування руху поїздів, встановлення черги їх відправлень, окремо для кожної губернії з поділом відповідних регіонів на шість категорій. Критерієм його були природні характеристики, пов'язані з початком повені, відкриттям навігації на Іртиші й Обі тощо. Переселення відбувалося в основному у лютому, березні та квітні, щоб люди прибували до місця поселення з настанням там весни У жовтні, листопаді й грудні потік переселенців скорочувався, а згодом терміни від'їздів уточнювалися: з 10 березня по 20 липня. В інструкціях детально також описувалися документи, які селяни повинні були мати аби розраховувати на пільги від держави [13, арк. 6].

15 квітня 1896 р. Державна Рада внесла зміни в Тимчасові правила про переселення. Так, усі борги повністю знімалися з общини і перекладалися на переселенця, який після поселення на новому місці повинен був сплатити їх місцевій адміністрації. Крім цього 7 грудня 1896 р., як тимчасовий захід, окремим селянським сім'ям для пошуку та закріплення земельної ділянки було дозволено відправляти ходока. Для переїзду йому надавалася позика, а закріплена за ним земельна ділянка зберігалася за сім'єю два роки. Після повернення свідоцтво ходока обмінювалося на прохідні документи для усієї родини. Поряд з цим положенням, у 1897 р. було видано циркуляр, яким уряд забороняв надавати дозвіл на переселення малозабезпеченим сім'ям [11, 227].

Масовий переселенський рух у Далекосхідний край з українських та інших губерній Російської імперії наприкінці XIX ст. призвів до того, що 22 червня 1900 р. царський уряд затвердив нові Тимчасові правила для утворення переселенських ділянок в Амурській і Приморській областях. На їх основі з 1 січня 1901 р. замість 100-десятинного наділу родина приїжджих селян могла одержати на кожну душу чоловічої статі не більше 15 десятин придатної землі. Згідно з

загальноімперським переселенським законом від 6 червня 1904 р. максимальна норма позик для селян, що переїжджали на Далекий Схід, була зменшена до 200 руб., а в усі інші райони – до 165 руб. на сім'ю [2, 168]. Отже, нові законодавчі акти поставили переселенців XIX ст. у привілейоване становище порівняно з новоселами початку XX ст.

28 грудня 1902 р. у Полтавському губернському «присутстві» з доповіддю виступив чиновник для особливих доручень Переселенського управління Ю. Черкесов. Його виступ мав промовисту назву «Про переселення із Полтавської губернії та про деякі зміни переселенського законодавства». Ю. Черкесов свою промову підпорядкував обґрунтуванню однієї наскрізної ідеї – необхідності підпорядкування переселенської справи завданням державної аграрної політики. Останню він розумів як заходи, спрямовані на усунення селянського малоземелля шляхом масового переселення селянської бідноти на територію малозаселених губерній Російської імперії.

Інформація, озвучена чиновником для особливих доручень Переселенського управління, стала відома В.Плеве, а від нього – імператору. Під час виступу Миколи II 15 січня 1903 р. на засіданні комітету Сибірської залізниці, окрім іншого, він звернув увагу на те, що потрібно якомога швидше з'ясувати можливі заходи з розселення малоземельних селян у межах Європейської Росії [14, арк. 288].

В.Плеве доручив розгляд цього питання Особливій нараді О. Стишинського. Результатом діяльності наради став проєкт озвучений у доповіді Полтавського губернатора М.Урусова. Проєктом передбачалося одночасне переселення 50% малоземельних господарів – 337027 осіб обох статей. За підрахунками членів Полтавського губернського „присутствія”, це б проблему селянського безземелля та малоземелля у губернії вирішило б на 10 – 15 років. За цей період можна було б вжити відповідних заходів для інтенсифікації сільського господарства губернії. Переселення, на переконання Полтавського губернатора, дало б і політичний ефект. М. Урусов вважав: «... лише спрямоване державною владою на досягнення визначених цілей, воно може стати потужним засобом покращення економічного становища селянства ... заспокоєння тривожного становища умів» [15, 3].

Полтавський губернатор закликав обережно підходити до переселення селян, координувати та узгоджувати цей процес із генеральною лінією держави в аграрній політиці. Князь пропонував, не допускаючи негативних моментів, зберегти державну підтримку у переселенні для тих селян, що мали від 3 до 9 десятин землі. Водночас передбачалося не фінансувати трудову міграцію заможніших односельців (більше 9 десятин). Малозаможні селяни, відповідно до проєкту, отримували винагороду за повернення в общину наділ. Реалізація цього права для малозаможних селян-переселенців покладалася на Селянський банк [15, 3-4]. Община повернені землі селян-переселенців розподіляла або між безземельними, або малоземельними. Останні могли отримати надбавку у розмірі не більше 3 десятин [15, 3-4, 22-23].

Проєкт, озвучений Полтавським губернатором, не викликав серйозних дебатів між членами Особливої

наради О. Стишинського. Навпаки було визнано цілковиту його доцільність та необхідність застосування не лише у Полтавській губернії. Новий порядок переселення вирішено було поширити ще на вісім Чорноземних губерній Російської імперії: Київську, Подільську, Харківську, Чернігівську, Воронежську, Курську, Орловську, Тульську. Це зумовлювалося незадовільним соціально-економічним становищем селянства окреслених територій [15, 7, 15-16].

За ініціативи Миколи II було засновано міжвідомчу Особливу нараду з переселенської справи під головуванням А.Куломзина. У грудні 1903 р. її члени завершили роботу над законопроєктом про переселення та пояснювальною запискою до нього [16, арк. 6-74]. 30 січня 1904 р. обидва документи вже розглядалися членами Особливої наради А. Куломзина [17, арк. 190]. Автори записки пояснювали, що недоліки існуючого законодавства полягали у недостатній узгодженості питань про переселення з вимогами аграрної політики, колонізаційними завданнями держави, малоуспішності переселення як засобу господарського облаштування селян, тощо [18, арк. 39 зв.].

Зі змістом проєкту було ознайомлено міністра внутрішніх справ, міністра фінансів, міністра землеробства та державного майна 19 лютого 1904 р. Після цього 10 та 24 квітня 1904 р. його обговорено членами Державної ради. Основні положення доопрацьованого проєкту нового переселенського закону зводилися до такого. Безпосередній контроль за переселенськими процесами покладалася на відповідні органи державної влади. Розрізнялося два основних види переселення. Перший – з дозволу уряду. У ньому виокремлювалося: а) переселення до Кавказу та Далекого Сходу; б) переселення відповідно до інтересів аграрної політики з густонаселених центральних губерній імперії. Другий – самовільне або вільне, тобто без дозволу уряду. У такий спосіб ставилася крапка у невиправданій практиці властей попертати самовільних переселенців у місця їхнього попереднього проживання. Фактично законопроєктом офіційно визнавався цей вид переселень. Держава припиняла застосовувати каральні санкції стосовно до самовільних переселенців [19, арк. 161].

Державною радою було схвалено норму законопроєкту, за якою малоземельні селяни-переселенці, що залишали свій наділ общини, отримували державну винагороду. Водночас не отримала заперечення і та стаття, якою зазначена вище норма не поширювалася на самовільних переселенців. Тобто останні фактично позбавлялися державної фінансової підтримки, так необхідної селянам не лише для переїзду на нове місце, але й для облаштування там свого господарства. Пізніше цей недолік закону 1904 р. буде усунуто Столипінською аграрною реформою. Позики селянським общинам виділялися державою. Їхній термін становив п'ять-шість років. Також визначалися пільги з виплати викупних платежів та поземельного податку для тих громад, які мали намір покращити розміри землекористування.

У частині розмірів компенсації селянам-переселенцям за залишені ними в общині наділи цікавими є міркування П.Семенова. Його пропозиції стосувалися розмірів винагороду. Він зауважував,

якщо розміри винагороди будуть визначатися на підставі сучасних непомірних цін на землю, то зuboжілі селянські общини не зможуть придбати землю селян-переселенців. Вона стане власністю економічно заможних селян – куркулів. У зв'язку з цим розмір винагороди він пропонував визначати відповідно розміру викупних платежів [19, арк. 161]. Але ідеї П.Семенова були відхилені членами Державної ради.

Окрім цього пільги надавалися організованим переселенцям. Зокрема, вони оплачували свій переїзд за заниженими тарифами залізничних перевезень. Тимчасово звільнялися від оплати казенних та мирських зборів. Їм надавалися пільги та розстрочка з виконання податкових недосплат. Діти організованих селян-переселенців отримали відстрочку від служби в армії [19, арк. 161]. У такий спосіб юридично оформлялися державні гарантії селянам у соціальній сфері, що однозначно заслуговували позитивної оцінки.

У березні 1906 р. з'явилась інструкція «Про порядок застосування закону від 6 червня 1904 р.», яка заохочувала до переселення можливість отримати кредит та пільги на проїзд залізницею, збільшенням земельного фонду для переселенців у Сибіру та Середній Азії [20, 100].

Висновки. Підсумовуючи, констатуємо, що російський уряд приділяв значну увагу переселенській політиці, про що свідчить поява ряду законодавчих актів. Особливо в цьому плані слід відмітити діяльність Особливої наради під головуванням О. Стишинського та Особливої наради А. Куломзина. Ними було розроблено законопроект, який 6 липня 1904 р. набув характеру тимчасових правил із регулювання переселенської політики в Російській імперії. У цьому не можна не бачити позитиву. Обидві комісії розробили закон, за яким уперше у юридичній практиці Російської імперії регламентувався соціальний аспект у житті селян-переселенців. Влада пішла на певну лібералізацію, звівши паспортизацію населення лише до функції посвідчення особи. Також про пом'якшення державної політики у переселенській сфері свідчила відсутність на законодавчому рівні переслідування властями самовільних селян-переселенців. Позитив убачаємо і у тому, що тимчасові правила про переселення узгоджували два вектори внутрішньої політики держави: переселенський та аграрний.

З іншого боку, закон не можна повною мірою визнати як соціально орієнтований, бездоганный. Оскільки, по-перше, самовільні селяни-переселенці не отримували державної фінансової підтримки. По-друге, встановлювався тотальний контроль держави за переселенськими процесами.

Водночас консервативні кола в особі двох означених інституцій продемонстрували здатність до прийняття загалом необхідного закону, зміст якого стосувався важливого складника державної аграрної політики – переселення. Попри наявність окремих недоліків, пов'язаних із тим, що тимчасові правила і обмежували можливості у переселенні малоземельних селян, він став підґрунтям для Столипінських аграрних перетворень. У такий спосіб, самі такого не очікуючи, консерватори сприяли лібералізації державної аграрної політики у майбутньому.

Список використаної літератури та джерел

1. Кабузан В.М. Переселення українців у Далекосхідній край в 1850 – 1916 рр. / В.М. Кабузан // Український історичний журнал. – 1971. – №2. – С.65 – 70.
2. Кауфман. А.А. Переселение и колонизация. / А.А. Кауфман. – Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Общественная польза», 1905. – 348 с.
3. Степунин В.А. Из истории переселенческой политики самодержавия в начале XX века (Переселенческий закон 6 июня 1904 г.) / В.А. Степунин // История СССР. – 1960. – №5. – С. 161 – 165.
4. Селіхов Д.А. Аграрне законодавство царської Росії в Україні епохи капіталізму (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Д.А. Селіхов. Дис.... канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – 210 с.
5. Шмелев Г.И. Аграрная политика и аграрные отношения в России в XX веке. / Г.И. Шмелев. – Москва: Наука, 2000. – 255 с.
6. Якименко Н.А. Аграрные миграции в России (1861 – 1917 гг.) / Н.А. Якименко // Вопросы истории. – 1983. – № 1. – С. 17-31.
7. Ямзин И. Переселенческое движение в России с момента освобождения крестьян. / И. Ямзин. – К.: [б.изд.], 1912. – 198 с.
8. Яхонтов А.П. Переселение и колонизация. / А.П. Яхонтов. – Харьков: Издание автора, 1925. – 105 с.
9. Сибирь в составе Российской империи / отв. ред. Л.М. Дамешек, А.В. Ремнев. – Москва: Новое литературное обозрение, 2007. – 368 с.
10. Переселенческая политика в Российской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gasur.ru/activity/measures/expo/15_02_2017.php?clear_cache=Y
11. Горохов С.В. Переселення в Російській імперії: історико-правовий аспект [Електронний ресурс] / С.В. Горохов. – Режим доступа: file:///C:/Users/User/Downloads/vaau_2011_2_38.pdf
12. Полное собрание законов Российской империи. Третье собрание. – Санкт-Петербург: Гос. тип., 1891. – Т. 9: 1889. – № 6198.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 521. – Спр. 219.
14. Російський державний історичний архів (далі – РДІА). – Ф. 1273. – Оп. 1. – Спр. 83.
15. Журнал совещания, образованного при МВД для обсуждения предложений Полтавского губернского присутствия о переселении малоземельных крестьян из Полтавской губернии. Заседания 3, 6, 10 и 12 марта 1903 г. – Санкт-Петербург: [б.изд.], 1903. – 124 с.
16. РДІА. – Ф. 1273. – Оп. 1. – Спр. 433.
17. РДІА. – Ф. 391. – Оп. 1. Спр. 909.
18. РДІА. – Ф. 586. – Оп. 1. Спр. 404.
19. РДІА. – Ф. 1149. – Оп. XIII. – Спр. 94.
20. Проскура Н. Л. Переселення селян з Харківської губернії у роки столипінської аграрної реформи / Н.Л. Проскура // Український історичний журнал. – 1973. – №6. – С.98–105.

References

1. Kabuzan V.M. (1971). Migration ukrainians in Far Eastern region in 1850 – 1916. *Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical journal)* 2, 65-70 (in Ukr.)
2. Kaufman. A.A. (1905). *Relocation and colonization. St. Petersburg: Printing house t-va «Public benefit» (in Russ.)*
3. Stepyunyn V.A. (1960). *From the history of the resettlement policy of the autocracy in the early twentieth century (The resettlement law of June 6, 1904). Ystoriya SSSR (History of the USSR)*, 5, 161-165 (in Russ.)
4. Selikhov D.A. (2002). *Agrarian legislation of Tsarist Russia in Ukraine of the Capitalist Period (2nd half of the 19th and early 20th centuries). Kharkov (in Ukr.)*
5. Shmelev H.Y. (2000). *Agrarian policy and agrarian relations in Russia in the twentieth century. Moscow.: Nauka (in Russ.)*
6. Iakymenko N.A. (1983). *Agrarian migrations in Russia*

- (1861-1917). *Voprosu istoriy (Questions of History)*, 1, 17-31 (in Russ.)
7. Iamzyn Y. (1912). *Resettlement movement in Russia from the moment liberation of the peasants*. Kyiv (in Russ.)
8. Iakhontov A.P. (1925). *Resettlement and colonization*. Kharkiv: Author's edition (in Russ.)
9. *Siberia in the Russian Empire (2007)*. Responsibilities red. L.M. Dameshek, A.V. Remnev. Moscow: Novoe lyteraturnoe obozrenye (in Russ.)
10. *Resettlement policy in the Russian Empire [Electronic resource]*. Retrieved from http://gasur.ru/activity/measures/expo/15_02_2017.php?clear_cache=Y
11. Horokhov S.V. (2011). *Resettlement in the Russian Empire: the historical and legal aspect*. [Electronic resource]. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/vaau_2011_2_38.pdf
12. (1891). *Complete collection of laws of the Russian Empire*. Third meeting V.9. Petersburg: Gos. a type (in Russ.)
13. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 442, description 521, archive file 219*.
14. *Russian State Historical Archives, fund 1273, description 1, archive file 83*.
15. (1903). *The journal of the meeting, formed at the Ministry of Internal Affairs to discuss the proposals of the Poltava provincial presence on the resettlement of landless peasants from the Poltava province*. Meetings 3, 6, 10 y 12 marta 1903 h. St. Petersburg (in Russ.)
16. *Russian State Historical Archives, fund 1273, description 1, archive file 433*.
17. *Russian State Historical Archives, fund 391, description 1, archive file 909*.
18. *Russian State Historical Archives, fund 586, description 1, archive file 404*.
19. *Russian State Historical Archives, fund 1149, description XIII, archive file 94*.
20. Proskura N. L. (1973). *Resettlement of peasants from Kharkiv province during the Stolypin agrarian reform*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian historical journal)*, 6, 98-105 (in Ukr.)

Z. Svyaschenko

THE RESETTLEMENT POLICY OF RUSSIAN CZARISM IN THE SECOND HALF OF THE XIX – ON THE BEGINNING OF XX CENTURIES

At last of the 19th – the beginning of the 20th century was marked by an active search for ways of escaping from the crisis state of the agrarian sector of the country's economy, in which it got through a combination of internal and external factors. Particular attention was paid to the systematization of immigration legislation, which according to its authors had to streamline the migration processes in the country, which, after the liberation of former landlord peasants of serfdom, became increasingly widespread. The most far-sighted statesmen of Russia insisted on the forced colonization of the under-occupied Ural regions by loyal people.

The purpose of the publication is to investigate the resettlement policy of Russian tsarism in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The methodological basis of the study were the principles of historicism and scientific objectivity of coverage of various aspects of the problem. Serves problem-chronological and analytical-typological research methods. This allowed us to trace the changes that took place in the resettlement policy of Russian tsarism in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries.

The number of legislative acts dealing with the resettlement of peasants to analyzed. Among them are «Temporary rules for resettlement» (June 10, 1881), which somewhat facilitated the situation of those wishing to resettle. The Edict of June 13, 1889 «On the voluntary resettlement of peasants inhabitants and burghers on state land», according to which the peasants were completely exempted from state

taxation and lease payments for the first three years, only the remaining three years were paid only half of their established size. Besides was introduced postponement of migrants from military service for three years. Migrants were entitled to a loan for the purchase of products and sowing seeds.

Considerable attention is paid to the work of the Special Meeting under the chairmanship of A. Stuhinsky and the Special Meeting of A. Kulomzin. They were developed law project, which on July 6, 1904, acquired the nature of the temporary rules for regulating resettlement policy in the Russian Empire.

This was the law according to which for the first time in the legal practice of the Russian Empire the social aspect was regulated in the life of the peasant postponement.

It is concluded that resettlement policy becomes an integral structural component of the measures of the government of the Russian Empire at last of the 19th and the beginning of the 20th century in the field of agrarian policy.

Nevertheless, the existence of certain disadvantages inherent in the legislative acts on resettlement, they became the basis for the Stolypin agrarian reforms. In this method, without waiting for this, the conservatives contributed to the liberalization of the state agricultural policy in the future.

Key words: agrarian question, Russian empire, resettlement, resettlement law, peasantry.

УДК 27-725(477-25)«18/19»

В. С. Тацієнко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

У статті розглянуто зміни в порядку землекористування православного парафіяльного сільського духовенства у XIX – на початку XX століття. Звернено увагу на забезпечення церков земельними наділами, їх розподіл між членами причту, підкреслено неоднозначне ставлення духовенства до обробітку землі. Відзначено, що спроби уряду перекласти обробітку причтових угідь на селянство призвело до погіршення відносин із священнослужителями. Встановлено, що найчастіше церковна земля оброблялася найманими робітниками та здавалася в оренду.

Ключові слова: православне духовенство, церковна земля, селяни, причт, Київська єпархія.

Постановка проблеми. Земля була однією із головних і стабільних статей прибутків парафіяльного кліру. Тому забезпеченню церков угіддями уряд приділяв особливу увагу, прагнучи цим вирішити проблему матеріального забезпечення духовенства. Водночас з наділенням парафіяльних церков землею поставало питання її обробітку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання землекористування православного сільського духовенства знайшло лише часткове відображення у сучасній українській історіографії. Окремих аспектів проблеми, зокрема забезпечення парафіяльних церков земельними наділами, господарської діяльності духовенства, обробітку церковних угідь селянами торкалися О. Крижанівський [1], С. Борисевич [2], Т. Кузнець [3], Б. Опря [4], але окреслена тема залишається актуальною та потребує подальшого дослідження.